

UOT 339.924

A.M.Mirabdullayev, S.M.Hacıyeva
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
mirabdullaev.adil@mail.ru
saida.hacıyeva53@mail.ru

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ RUSİYANIN MƏRKƏZİ ASİYA SİYASƏTİ: MÖVCUD VƏZİYYƏT VƏ ƏSAS NƏTİCƏLƏR

Açar sözlər: Mərkəzi Asiya, Rusiyanın siyasəti, beynəlxalq təşkilatlar, regional maraqlar, MDB ölkələri

Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Asiyadakı maraqları Moskvanın xarici siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biridir. Sovet məkanı ölkələrində liderliyə iddia edən Rusiya ona loyal münasibət bəsləyən rejimlərə dəstək verməyə çalışır. Lakin regiona Çin və ABŞ kimi güclü dövlətlərin də maraq göstərməsi məsələnin həllini getdikcə çətinləşdirir, belə ki, bu vəziyyət Kremlin nüfuzunu aşağı salır. Rusiyanın cəhdləri nəticəsində yaradılan beynəlxalq təşkilatlar da onun Mərkəzi Asiyada rolunun zəifləməsinə mane ola bilmir.

A.M.Мирабдуллаев, С.М.Гаджиева

ПОЛИТИКА РОССИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: НЫНЕШНЯЯ СИТУАЦИЯ И ОСНОВНЫЕ ВЫВОДЫ

Ключевые слова: Центральная Азия, политика России, международные организации, региональные интересы, страны СНГ

Интересы России в Центральной Азии являются одной из основных тенденций внешней политики Москвы. Претендуя на лидерство в странах Советского Союза, Россия пытается поддерживать лояльные ей режимы. Однако интерес к региону таких могущественных стран, как Китай и США, все больше затрудняет решение вопроса, поскольку такая ситуация снижает влияние Кремля. Международные организации, созданные благодаря усилиям России, не могут предотвратить ослабление ее роли в Центральной Азии.

A.M.Mirabdullayev, S.M.Hacıyeva

RUSSIA'S POLICY IN CENTRAL ASIA AT THE MODERN STAGE: PRESENT SITUATION AND THE MAIN RESULTS

Keywords: Central Asia, Russian politics, international organizations, regional interests, CIS countries

Russia's interests in Central Asia are one of the main trends in Moscow's

foreign policy. Claiming leadership in post-Soviet countries, Russia is trying to support regimes that are loyal to it. This task is becoming increasingly difficult, as the presence of the interests of such powerful states as China and the United States in the region undermines the influence of the Kremlin. International organizations created by the efforts of Russia. They cannot stop the decline of Russia's influence in Central Asia

Giriş

Rusiyanın Mərkəzi Asiyada maraqları əsrlər boyu mövcud olmuşdur. Sovetlər Birliyinin dağılmasından sonra regionda beş müstəqil dövlət yaransa da, son zamanlar Moskvanın Mərkəzi Asiyaya marağı artmaqdadır. Regionun zəngin təbii sərvətlərə malik olması Rusiya ilə yanaşı, digər güclü dövlətlərin də diqqətini cəlb edir. Dünyanın unikal hissəsində yerləşərək Rusiya, Çin, Hindistan və Pakistan kimi dörd nüvə ölkəsini əlaqələndirən Mərkəzi Asiya 50 milyon insandan çox tələbat bazarına malik olaraq, müxtəlif etnik qrupları özündə birləşdirir. Bu baxımdan regionu çox həssas və qeyri-sabitliyə meyilli kimi qiymətləndirmək olar. Qeyd edək ki, Rusiyanın Mərkəzi Asiya regionu ilə 7 min kilometr sərhədinin mövcudluğu, Rusiya Federasiyasının sənaye baxımından inkişaf etmiş vilayətlərinin daxil olduğu 12 subyektinin bu sərhəd hüdudlarında yerləşməsi istər-istəməz əlaqənin yüksək dərəcəsindən xəbər verir. Beynəlxalq terrorizm, dini ekstremizm, narkosənaye, qanunsuz silah daşınması Mərkəzi Asiya ərazisində üstünlüyə malikdir, bu da Rusiya Federasiyasının xarici siyasətində mərkəzi Asiya istiqamətini mühüm edən amillərdəndir.

Əsas hissə

Rusiyanın xarici siyasət kursunda Mərkəzi Asiya yeri iqtisadi səbəblərdən daha çox siyasi səbəblərə əsaslanır. Moskvanın əsas məqsədi burada özünün xüsusi maraqlar zonasını yaratmaq, sovet məkanının qalıqları üzərində hakimliyini bacardıqca qorumaq, xarici qüvvələrin, ilk növbədə Çin və ABŞ-nin təsirini mümkün qədər azaltmaqdır [5, s.14]. Rusiya ekspertləri tez-tez mərkəzi Asiya respublikalarında hakim rejimlərin sabitliyinin müdafiə edilməsi zərurətindən danışirlər ki, bu da Rusiya Federasiyası rəhbərliyinin mövqeyi ilə üst-üstə düşür. Region üçün ən təhlükəli amillərdən biri kimi xarici qüvvələrin bu rejimləri demokratikləşməyə təhrik etmələri qeyd olunur. Buna nümunə kimi Rusiya ekspertləri Gürcüstandakı hakimiyət dəyişikliyinə qeyd edirlər. Rəsmi Moskva açıq etiraf etməsə də, Gürcüstanda Mixeil Saakaşvilinin hakimiyətə gəlməsi Rusiya xarici siyasətinin aşkar məğlubiyəti idi. Buna görə də Rusiya ondan xeyli dərəcədə asılı olan və güclü müxalifətin olmadığı Mərkəzi Asiya dövlətlərində təsirini artırmağa çalışır [9, s.136]. Regionda özünün iştirakını fəallaşdırmaq zərurətinə Rusiyanı həmçinin onun cənub sərhədlərinə qarşı təhlükə də təhrik edir. Bununla əlaqədar Rusiya Federasiyası Dövlət Dumasının təhlükəsizlik üzrə komitəsinin sədr müavini,

sabiq Daxili İşlər naziri general Anatoliy Kulikov da Rusiyanı qeyri-sabit vəziyyəti və xarici təsirə açıq müstəqil dövlətlərin əhatə etməsi fikrini ifadə etmişdi [8, s.17].

Rusiya Federasiyasının 2001-ci ildə qəbul edilən Xarici siyasət konsepsiyasında, eləcə də 2016-cı il noyabrın 30-da təsdiq edilən Xarici siyasət konsepsiyasında bütün MDB, həmçinin Mərkəzi Asiya ölkələri ilə ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq mühüm regional prioritet olaraq göstərilirdi [2, s.117; 6].

2001-ci ildə (Çin, Rusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan və Özbəkistan) Şanxay təşkilatının, həmçinin 2002-ci ildə müştərək “Qazprom” şirkətinin təsis edilməsi Mərkəzi Asiya ölkələri içərisində Rusiyanın daha çox dəstək gördüyü Qazaxıstanla münasibətlərinin yaxşılaşmasına təkan verdi [3, s.66 ; 4, s. 40-55].

Müasir dövrdə Rusiyanın Mərkəzi Asiya regionunda yürütdüyü siyasətin spesifik xüsusiyyətini araşdırarkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Kreml regionun ayrı-ayrı ölkələrinə bilavasitə təsir göstərmək imkanlarını əldən vermir və fərdi yanaşma üsulunu tətbiq edir. Məsələn, bu məqsədlə Rusiya Tacikistanda E.Rəhmanovun hakimiyyətini müdafiə etməklə hərbi-siyasi kadrlardan, elə də mühüm sənaye və xammal mənbəyi olmayan Qırğızıstanda iqtisadi, böyük rus diasporasının olduğu Qazaxıstanda isə etnik kadrlardan istifadə edir.

Üçüncü dövlətlərin regiona fəal şəkildə təsiri və burada geosiyasi mübarizənin güclənməsi Rusiyanın həm özü üçün, həm də bütün Mərkəzi Asiya üçün ümumi olan aktual problemlərin həllində fəal iştirak etmək zərurətini daha da gücləndirir. Məsələn, xüsusi geosiyasi və coğrafi mövqeyə malik Özbəkistan etibarlı geosiyasi tərəfdaşlara ehtiyac duyur, çünki bu ölkə yüksək konfliktogen potensiala malik olan regionun mərkəzində yerləşir. Dənizlərə birbaşa çıxışının olmaması Daşkənddə müstəqil xarici siyasət və xarici iqtisadi əlaqələr kursunu gerçəkləşdirməkdə çətinliklər törədir, həmçinin Özbəkistanın xarici siyasət səylərinin effektivliyi onun qonşu dövlətlər ilə birmənalı olmayan münasibətləri səbəbindən azalır.

Nəzərə alsaq ki, Mərkəzi Asiya dövlətlərində mühüm iqtisadi qərarlar prezidentin bilavasitə iştirakı olmadan heç vaxt qəbul edilmir, onda Rusiya ilə strateji əməkdaşlıq və iqtisadi inteqrasiya məsələsinin daha çox siyasi xarakter daşması aydın olur. Belə ki, Özbəkistan-Rusiya münasibətlərində dəfələrlə baş vermiş soyuqlaşma və istilənmə dövrləri iqtisadi əməkdaşlığın uyğunluğundan daha çox hər iki ölkənin xarici siyasət mövqeləri ilə bağlıdır.

Rusiya Mərkəzi Asiya respublikalarının indiki rəhbərləri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə çalışır və onların dövlət hakimiyyət institutlarının fəaliyyətlilik qabiliyyətini müdafiə edir. Lakin eyni zamanda Rusiya yerli rejimlərin Qərb standartları əsasında demokratikləşdirilməsi və liberallaşmasına imkan verməməyə çalışır. Moskva bu səylərini onunla

əsaslandırır ki, regionda qeyri-sabitlik zonalarının mövcudluğu şəraitində Qərbi nümunəsində fəal liberal proseslərin başlanması sözügedən ölkələrdə vəziyyətin gərginləşməsinə gətirib çıxara bilər ki, bu da Rusiyanın cənub sərhədləri boyunca geniş qeyri-sabitlik ocağının yaranmasına səbəb olar.

Müasir mərhələdə Rusiyanın regionda ambisiyalarının reallaşdırılmasına çoxsaylı səbəblər mane olur. Qazaxıstan və Özbəkistan Kremlin diplomatiyasının passiv obyektləri olmaqdan imtina edərək, beynəlxalq proseslərin daha qətiyyətli iştirakçıları kimi çıxış edirlər. ABŞ Əfqanıstandan qoşunların çıxarılmasından sonra da regionun güclü oyunçusu olaraq qalır [5, s.16]. Belə ki, Tacikistan, Özbəkistan və Qırğızıstan Asiya kontinentinin cənubunda sabilliyin saxlanması məqsədilə “müşahidə ərazisi”nə çevrilir. Digər tərəfdən Çinin iqtisadi qüdrəti bu regionda strateji iştirakı ilə əvəz olunur. Avrasiya İqtisadi İttifaqının yaradılması ilə bağlı tədbirlər göz önünə sərilsə də, regionda Moskvanın mövqelərinin zəiflədiyini inkar etmək olmaz. Rusiyanın öz şərtlərini diktə etmək imkanları azalır və Mərkəzi Asiyada nüfuzunu saxlamaq üçün Moskva ciddi tədbirlər görmək məcburiyyətindədir [1, s.5].

Digər Mərkəzi Asiya ölkələrindən fərqli olaraq, Qazaxıstan Rusiya tərəfdən son dərəcə yaxın tərəfdaş (qeyri-bərabər olsa da) olaraq qəbul edilir. Dünya ictimaiyyətinin diqqətinin Ukraynaya yönəldiyini nəzərə alsaq, strateji planlaşdırma, təhlükənin qavranılması baxımından Rusiya üçün Qazaxıstanın həyati əhəmiyyət kəsb etdiyini anlamaq çətin olmaz. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, əhalisinin xeyli hissəsi qeyri-qazax olan ölkədə son illər milli-siyasi ideologiya geniş vüsət almışdır. Qazax etnosunun möhkəmlənməsi, müstəqillik uğrunda mübarizə dövrlərinə aid məsələlər ictimai tələbə çevrilərək, qazax və Rusiya xalqlarının birlik dövrü (200 ildən çox) Qazaxıstanın inkişafına mənfi təsir edən amil kimi qəbul edilir. 2021-ci ilin yanvar ayında parlament və bələdiyyə seçkilərindən sonra hakimiyyət orqanlarında da qeyri-qazax nümayəndələrinin sayının xeyli azaldığı müşahidə olunur. 2022-ci ilin fevralında Rusiyanın Ukraynaya hərbi təcavüzündən sonra Qazaxıstan neytrallığını dilə gətirərək heç bir tərəfi dəstəkləmədiyini bəyan etmişdi. Bununla bağlı Yaponiyanın “Asia Nikkei” jurnalı qeyd edir ki, Q.Tokayev nə Rusiyanı, nə də xalqını əsəbiləşdirmək istəyir. Qazaxıstan Rusiyanı qınamayaraq BMT-də müharibənin dayandırılması və Rusiya qüvvələrinin Ukraynadan çıxarılması barədə qətnamə qəbul edilərkən də neytral qaldı [11].

Rusiya-Ukrayna müharibəsinin Mərkəzi Asiya ölkələrinə təsirinin təhlil edildiyi məqalədə göstərilir ki, Rusiyanın Ukraynada hərbi əməliyyatlara başlaması Mərkəzi Asiyanı son dərəcə mürəkkəb vəziyyətə salıb. Regionun bir hissəsi KTMT-nin, digər hissəsi isə Avrasiya İqtisadi İttifaqının tərkibinə daxildir, bəzi ölkələr isə iqtisadi baxımdan bilavasitə Rusiyadan asılıdır. Qazaxıstanda olduğu kimi, Qırğızıstanda da Ukraynanın müdafiəsi məzmununda şüarlar səslənir, hətta qırğız silahlı qüvvələrinin Rusiyanın hərbi

əmaliyyatlarında iştirakının mümkünlüyü barədə məlumatlar dərc edən mətbuat ofisləri nümayişkarənə şəkildə dağıdılır. Qeyri-müəyyən münasibət Özbəkistanda da müşahidə olunur. Fevral ayının sonunda Özbəkistan prezidenti Ş.Mirziyayev Rusiyanın Ukraynadaki fəaliyyətini “anladığını” ifadə etdi, lakin bunun ardından mətbuat katibi Özbəkistanın mövqeyinə rəsmən aydınlıq gətirərək, Özbəkistan neytral olduğunu bildirdi və bəyan etdi ki, bütün münaqişəli durumlar beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll edilməlidir. Tacikistan və Türkmənistanda da Ukraynadaki vəziyyətə kütləvi etiraz fəallığı müşahidə olunmur [10].

Bəzi Rusiya ekspertləri Mərkəzi Asiya dövlətlərinin pərakəndəlikləri, onların xarici siyasət fəaliyyətlərinin uzlaşmamasından bəhs edirlər. Buradan belə bir məntiqi fikir yaranır ki, Kreml regionda birləşdirici rol oynamaq və onun inkişafını öz maraqlarına uyğunlaşdırmaq arzusundadır. Rusiyanın bir sıra Qərb ekspertlərinin rəylərinə görə, yaradılan ölkə birlikləri çərçivəsində hərbi siyasi əməkdaşlığı təkmilləşdirmək lazımdır, bu da Rusiya və MDB hərbi standartlarının üstünlüyünü gücləndirməyə imkan verərək açıq-aşkar Qərbin xeyrinə olmayacaqdır.

Mərkəzi Asiyada öz təsirini saxlamaq və gücləndirmək üçün Rusiya nəinki region ölkələri ilə ikitərəfli münasibətləri inkişaf etdirmək istəyir, həm də MDB çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq formatını qoruyub saxlamağa çalışır. Bu məqsədlə MDB məkanına daxil olan dövlətlərdən ibarət birliklərin təşkili Rusiya Federasiyası xarici siyasətində mühüm yer tutur və bunlardan biri də Vahid İqtisadi məkan təşkilatıdır. Dövlətlərarası inteqrasiyanın formalarından biri olan Vahid İqtisadi məkan insanların, məhsulların, xidmətlərin və kapitalların azad yerdəyişməsinə nəzərdə tutaraq, Avropa Vahid Bazarı və Avropa İqtisadi Zonası nümunəsində yaradılmış birlikdir. Mərkəzi Asiya ölkələrindən Qazaxıstan və Qırğızıstan bu birliyə daxil olmuş, Tacikistan və Özbəkistanın da qatılması istiqamətində tədbirlər görülür. Rusiya bu cür birliklərin təşkilatçısı kimi çıxış edərək ölkələrin elmi-texniki potensialına daha effektiv təsir göstərməyi planlaşdırır [7, s.134]. Belə hesab edilir ki, inteqrasiyanın təsirli fəaliyyət mexanizminin yaradılması üçün atılan real addımlar MDB ölkələrinin qarşılıqlı əməkdaşlığa maraqlarını daha da artıracaq, bu isə mərkəzdənqaçma proseslərinin güclənməsinə səbəb olacaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyanın maraqları ilə region ölkələrinin maraqları arasında çoxlu təmas nöqtələri, həmçinin Mərkəzi Asiyada öz təsirini reallaşdırmaq üçün Rusiyanın potensialında az xərc tələb edən mexanizmlər vardır. Güman edirik ki, onların arasında ümumi informasiya məkanından istifadə olunması imkanı Moskva tərəfindən düzgün dəyərləndirilmir. Belə ki, Rusiya mətbuatında region ölkələrindəki vəziyyət ilə əlaqədar çap olunan neqativ məlumatlar həmin ölkələrin Rusiyaya mənfi münasibətinin artmasına səbəb olur. Rusiyanın “azad mətbuatı” ölkənin müəyyən iqtisadi və siyasi

dairələrinin maraqlarına xidmət edir ki, bu da heç də həmişə dövlətin maraqları ilə uzlaşmır. Mərkəzi Asiya ölkələrinin milli elitasının Rusiyaya meyilli hissəsinin cəlb olunması istiqamətində tədbirlər də təsirli ola bilərdi. Lakin unutmamaq olmaz ki, daha çox Qərbbə meyil edən nəsil böyüməkdədir.

Region ölkələrinə texniki və humanitar yardım göstərilməsi Rusiyanın burada təsirini artırmağa bilərdi. Məsələn, Özbəkistan hələ sovet dövründə inşa olunmuş Su elektrik stansiyalarını və digər xalq təsərrüfatı obyektlərini modernləşdirmək ehtiyacı duyur. Bu vəzifələrin həlli nəinki Mərkəzi Asiya ölkələrində əhalinin məşğulluğunu təmin edərdi, həm də Rusiya müəssisələrinin istehsal gücünü artırardı. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən istiqamətdə ABŞ, Yaponiya və başqa xarici ölkələr Rusiya ilə rəqabət aparırlar və bu da Rusiyanın regionda nüfuzunun aşağı düşməsinə səbəb olur. Rusiyanın Mərkəzi Asiya respublikaları ilə humanitar sahədə, o cümlədən mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığını fəallaşdırması, bu ölkələrin Rusiya tərəfindən təşkil olunan mədəni və iqtisadi tədbirlərə cəlb olunması qarşılıqlı anlaşma, siyasi və iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi üçün zəmin yarada bilərdi.

Müasir mərhələdə Rusiyanın Mərkəzi Asiya ilə əlaqəli siyasətini təhlil edən Kəhrəmanmaraş universitetinin siyasət və beynəlxalq əlaqələr üzrə mütəxəssisi doktor Toğrul İsmayıl qeyd edir ki, Rusiyanın Mərkəzi Asiyada anti-Türkiyə və anti-qərb siyasəti Çin üçün sərfəlidir. Belə ki, Çin Rusiyanı bütün sahələr üzrə geridə qoyub; xüsusilə iqtisadi layihələrdə Çinin üstünlüyü şübhəsizdir. Bu, Pekinin iqtisadi gücü və coğrafi baxımdan Mərkəzi Asiyaya yaxın olması ilə şərtlənir. Xüsusilə, energetika sahəsində Çin yatırımları bu regionda Rusiya inhisarına son verib. Məsələn, əvvəllər Rusiya Türkmənistan qazını ucuz alıb baha satırdısa, indi artıq Aşqabad Pekinlə ticarəti genişləndirməyə çalışır. Bundan başqa Çin regionda bir çox energetika və boru kəmərləri layihələrini maliyyələşdirir [12].

Nəticə

Hazırda tədqiq edilən regionda inkişafa yardım xətti ilə nüfuz uğrunda mübarizə aparan, iştirakını təsdiq etməyə çalışan Çin, ABŞ, Türkiyə və Rusiya əsas oyunçular hesab olunur. Aydın ki, Mərkəzi Asiyanın bir neçə güclü ölkənin maraq dairəsində olması və rəqabət Rusiya üçün əlverişli imkanlar vəd etmir. Regionda maraqlı olan oyunçular məhsullarına satış bazarları axtarır, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə hərbi və humanitar əməkdaşlığı nizamlayırlar. Rusiya ekspertləri Mərkəzi Asiyada regional kooperasiya proseslərini izləyirlər, Qazaxıstan, Türkmənistan və Özbəkistanın ticarət-iqtisadi əməkdaşlığının fəallaşması, region ölkələri arasında nəqliyyat mübadiləsinin yaxşılaşması və inkişafı xüsusi maraqla müşayiət olunur. Bir sıra məsələlərdə fikir ayrılığına baxmayaraq, Ankara Moskvanın mühüm siyasi və iqtisadi tərəfdaşı olaraq qalır. Qeyd edək ki, Rusiya, Türkiyə və Mərkəzi Asiyanın maraqlarının üst-üstə düşdüyü məsələlər də var, belə ki, bütün tərəflər regional sabitliyin qorunması

və iqtisadi inkişafda həmrəydirlər. İstənilən halda Rusiyanın və regionda iştirakını qorumağa çalışan digər tərəflərin Mərkəzi Asiya ölkələri ilə münasibətləri maraqlara, suverenlik, ərazi bütövlüyü, tarix və mədəniyyətə qarşılıqlı hörmət əsasında qurulmalıdır. İqtisadi çətinliklər, beynəlxalq situasiyanın gərginləşməsi fonunda beynəlxalq təhlükəsizlik problemlərinin kəskinləşməsi və Rusiyanın qərb ölkələri ilə beynəlxalq məsələlərdə prinsipial fikir ayrılığı Rusiyanın regionda təhlükəsizliyini qorumaq üçün müxtəlif üsullar axtarmaq məcburiyyətində qoyur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Бобо Ло*. Российская политика в Центральной Азии. *Russie. Nei.Visions*, 2017, №82, с.5-17
2. Внешняя политика и безопасность современной России 1991-2002, т.4, Москва, 2002, 538 с.
3. Выступление И.С.Иванова на совместной пресс-конференции по итогам совещания // *Дипломатический вестник*, Москва, 2002, №5, с. 66-724
4. ШОС как инструмент поддержания международной безопасности. Екатеринбург, 2018, с.86
5. *Малашенко А.* Интересы и шансы России в Центральной Азии. *Pro et Contra*, 2013 январь – апрель, с.1-14
6. *Погодин С.Н., Тараканова Т.С.* Внешнеполитические интересы Российской Федерации в Центральной Азии // *Евразийская интеграция: экономика, право, политика*. 2021, № 2, с.77-85
7. *Прохожев А.А.* Национальная безопасность России и основные проблемы ее обеспечения: Научные доклады. Москва, 1999, с.211
8. Предотвращение региональных конфликтов и продвижение стабильности в Центральной Азии и Афганистане // *Материалы международной конференции* (Ташкент, 22-23 ноября 2004 года). Ташкент, 2004, с.257
9. *Рашидов Б.* Россия в Центральной Азии: переход к позитивной политике // *Центральная Азия и Кавказ*, 2005, №2 (38), с.128-137
10. Сообщение пресс-службы президента Узбекистана / *Новая газета*, 10 марта 2022
11. Токаев между молотом и наковальней. Война в России и Украине как испытание для Казахстана / <https://rus.azattyq.org/a/press-review-ukraine-kazakhstan-relationship-with-russia/31749419.html> – Müraciət tarixi 20.04.22
12. Новая стратегия России в Центральной Азии. Анкарский центр кризисных и политических исследований (ANKASAM)
13. <https://www.ankasam.org> – Müraciət tarixi 23.04.22

Redaksiyaya daxil olub 05.08.2022